

3. Federalizmus, subsidiarita a sociálny kapitál

Cirkev a demokracia: princíp spoluzitia

Katolícka cirkev nebola nikdy príliš naklonená demokracii. Až do začiatku 20. storočia obhajovali cirkevní predstavitelia názor, že postavenie cirkvi má umožňovať účasť na politickej scéne. Od kresťanských politických predstaviteľov sa očakávalo, že sa budú držať direktív Ríma. Napríklad pápež Pius X. vo 'Fin dalla prima nostra enciclica' z roku 1903 napísal: „V plnení zodpovednosti má kresťanská demokracia najťažšiu úlohu v závislosti od cirkvi a je podriadená biskupom a iným reprezentantom cirkvi. Nie je ani chvályhodnou usilovnosťou, ani úprimným oddaním konať niečo, čo je ozaj krásne a dobré, čo nebolo schválené oprávneným zástupcom cirkvi.“

Cirkev taktiež požadovala podriadenosť spoločnosti ako celku. V encyklike „Immortale Dei“ (1885) Pápež Lev XII. napísal, že nie je správne klásť rôzne formy náboženstiev na rovnaký základ správneho náboženstva. Cirkev stála pevne za týmto názorom. Ako sebou zvolený vodca absolútnej pravdy mohla ťažko robiť niečo iné. Skúsenosti z Poľska, Írska a Talianska ukázali, že cirkev sa snaží preniesť svoje názory prostredníctvom vlády na spoločnosť a domnieva sa, že to jej postaveniu prináleží. Až v roku 1944 encyklikou „Già per la Sesta Volta“ (Pius XII.) si cirkev osvojila postavenie naklonenej demokracii (Woldring, 1996). Averzia cirkvi voči demokratickým ideálom vysvetľuje, prečo tak silno odporovali katolícki politici začiatku univerzálneho volebného práva (voči ktorému použili viac-menej tie isté argumenty, ktoré sú dnes namierené voči priamej demokracii).

Preto by sme mali pozorne zvážiť tvrdenie, že katolícka cirkev tiež sformovala teóriu vlády založenej na princípe subsidiarity. Encyklika „Quadragesimo anno“ (1931) hovorí o tom toto: „...je pravda, že následkom zmenených podmienok veľa vecí, ktoré boli robené malými spoločnosťami v minulých časoch, nemôže byť uchovaných veľkými spoločnosťami. Ten istý princíp, ktorý nemôže byť odsunutý stranou ani zmenený, ostáva fixný a nemenný v sociálnej filozofii. Tak ako je veľmi nesprávne zobrazť jednotlivcom to, čo môžu dosiahnuť vlastnou iniciatívou a prácou a dať to spoločnosti, tak isto je nespravodlivé a narušením správneho poriadku udeliť väčším a veľkým spoločnostiam, čo môžu vedľajšie a menšie vykonať.(...) Preto by mala najvyššia autorita štátu prenechať menším skupinám riadenie vecí a záležitostí menšej dôležitosti, ktoré by ináč narušili námahu. Tak bude štát voľnejšie, silnejšie a efektívnejšie robiť veci, ktoré mu prináležia: riadenie, pozorovanie, poháňanie, obmedzovanie podľa toho, ako si to okolnosti a potrebnosť vyžadujú. Preto tí, ktorí sú pri moci, by mali byť uistení, že perfektný a postupný poriadok je udržaný medzi rôznymi organizáciami v úlohe princípu 'subsidiárnej úlohy', čím bude silnejšia sociálna autorita, efektívnejšia, šťastnejšia a prosperujúcejšia štát.“

Subsidiarita je kľúčovým konceptom v kresťansko-demokratickej ideológii. Základnou myšlienkou je, že vyššie úrovne poverujú čo najväčším počtom úloh nižšie stupne za účelom odbremenenia sa od menej dôležitých úloh, ktoré môžu efektívnejšie vykonať nižšie úrovne. Ďalší predpoklad je, že nižšie stupne – až k jednotlivcovi – môžu byť zneužitú, pokiaľ sú im delegované. Iniciatíva poverenia však prechádza zvrchu dole. Vyššie úrovne rozhodujú, koľko priestoru poskytnú nižším úrovniam na manévrovanie, kedy a za akých okolností môže byť ich sloboda odobraná. Práve toto je obsiahnuté

v samotnom výraze. „Susidiarius“ znamená zatajiť, alebo pomocný. Nižšie úrovne sú efektívnymi pomocníkmi „vojakmi“ pre vyššie stupne.

Subsidiarita a federalizmus

„Federalizmus“ je protikladom „subsidiarity“. Vo federálnej spoločnosti poverenie pochádza od jednotlivých občanov. Federalisti tvrdia, že neprávo vzniká, ak nie sú úlohy pridelené, ľudia sú sociálnymi tvormi a sú závislí jeden od druhého. Napriek tomu subsidiarita sa v základe odlišuje od princípu federalizmu. Federalizmus vychádza od jednotlivca, pretože nielen vedomie a morálne hodnotenie, ale aj skúsenosti radosti a smútku sú črtami jednotlivca. Skupiny takto nepocitujú, ba čo viac, nemajú vedomie. Subsidiarita na druhej strane vychádza zo sily, ktorá stojí nad jednotlivcom a ktorá benevolentne vytvára priestor pre aktivity nižších stupňov a jednotlivcov.

Myšlienka federalizmu môže byť jednoducho spojená s demokratickým ideálom. Spojitosť je však oveľa bližšia: priama demokracia a federalizmus sú dve neoddeliteľné strany tej istej, plne demokratickej mince. Koncept subsidiarity na druhej strane je nezlučiteľný s plnou demokraciou, pretože jej autor je založený na danej a priori autorite. V teórii subsidiarity je hierarchicky štruktúrovaný model cirkvi exportovaný do svetského štátu. Vo federalistickom koncepte sú to jednotlivci, ktorí formujú vyššie stupne, sú to jednotlivci, ktorí určujú, čo poverujú ďalším stupňom. Pre zástancov subsidiarity toto právo rozhodovania má štát (ktoré je podľa cirkvi stále podriadené „vyššej“ moci) a jednotlivci sa nachádzajú na najnižšom stupni.

Katolícka cirkev pravdepodobne neprišla na termín „subsidiarita“ sama, ale ho prebrala a propagovala s veľkým úspechom. Ideológia subsidiarity sa silne zakorenila v kruhoch Európskej únie. V týchto kruhoch často prebieha veľmi významná debata o smerovaní (od jednotlivca k spoločnosti, čiže vice versa), v akom poverovanie prebieha, a tak medzi pojmami federalizmus a subsidiarita vznikol katastrofálny zmätko. V dnešnej dobe veľa ľudí používa pojem subsidiarita, keď majú na mysli ideály federalizmu. Aj oddaní federalisti si často pletú pojmy s významnými následkami. Zabúdajú, že štruktúra federalizmu logicky začína jednotlivcom, pripúšťajú iba federalistický argument začať na vyšších úrovniach ako na úrovni komunity, alebo na úrovni celého národa. Pre nižšie úrovne a jednotlivca pripúšťajú starú myšlienku subsidiarity pápeža a katolíckej cirkvi.

Toto zbavuje federalistický argument veľa z jeho výzvy a vnútornej konzistencie a logická väzba medzi federalizmom a priamou demokraciou je stratená.

Federalizmus a priama demokracia

Pre stáleho federalistu predstavuje jednotlivec najvyššiu úroveň. Uvádžame dva argumenty na prospech tohto názoru.

Účelom politiky je v prvom rade minimalizácia nebezpečenstva a neporiadku, pokiaľ sú atribútmi sociálnych okolností. Nebezpečenstvo vždy vnímajú jednotlivci, a nie skupina alebo celá populácia. Preto je logické, že jednotlivec sa javí ako najvyššia apolitická autorita.

Po druhé, politické rozhodnutia sú vždy morálne alebo hodnotové úsudky. Iba jednotlivci majú svedomie a možnosť morálne rozhodnúť. Skupiny alebo populácie nemajú takéto svedomie. Preto je z tohto uhla pohľadu logické, že jednotlivci sa javia ako najvyššia autorita.

Napriek tomu federalisti nie sú egocentrickí. Vedia, že jednotlivci môžu byť skutočnými ľudskými bytosťami, skutočnými jednotlivcami v rámci spoločnosti. Ľudia jednoducho nadväzujú kontakty s ostatnými ľuďmi, pretože sú sociálnymi tvormi.

Jednotlivci vytvárajú malé právne komunity, v rámci ktorých rôzne rozhodnutia môžu byť demokraticky regulované. Niektoré otázky nemôžu byť vyriešené na úrovni jednej dediny, jedného mesta alebo jedného regiónu. V týchto prípadoch sa môžu menšie komunity federalizovať: spájať sa za účelom vytvorenia väčšej komunity, ktorá je autorizovaná na riešenie týchto otázok. Tento proces federalizácie sa môže byť opakovať, pokiaľ sa všetky otázky riešia na vhodnej úrovni.

Federalizmus je pomenovanie, ktoré v danej štruktúre vznikne za účelom riešenia rôznych otázok: menšie komunity súhlasia s formovaním väčšej komunity a poverujú ju určitými kompetenciami. Pretože zastupovanie vychádza od nižšieho k vyššiemu, čiže je to dobrovoľné rozhodnutie nižších úrovní nechať sa zastupovať vyššími úrovňami, musí byť zastupovanie odvolateľné na nižších úrovniach v akomkoľvek čase. Nižšia úroveň je aj tak najvyššia úroveň. Jednotlivec je najnižšia, ako aj najvyššia úroveň.

Vyššia a nižšia úroveň nemôže byť v tomto zmysle interpretovaná ako administratívna hierarchia. Ak komunity prenesú svoju moc na úroveň dištriktu alebo regiónu, potom sú dištrikty alebo regióny v administratívnej terminológii označované za vyššie ako komunity. Napriek tomu sú to komunity, alebo ešte vyššia úroveň, obyvatelia, ktorí preniesli svoju moc a môžu ju v princípe tiež anulovať.

Ak sa zamyslíme nad logickým záverom federalistickej myšlienky, pridáme na to, že jednotlivec je najmenšie a zároveň najjednoduchšie spoločenstvo. Preto je jednotlivec najvyšší splnomocňujúci orgán. Toto je logické, pretože dobré opatrenie sa vždy odlišuje od zlého efektívnejším zamedzením nepokoja a neporiadku, a ako sme už uviedli, nepokoj a neporiadok vníma len jednotlivec – nikdy nie spoločenstvá. Fakt, že jednotlivec je najvyššou autoritou, by mal byť logicky reflektovaný v rozhodovacom procese v priamej demokracii na všetkých úrovniach.

„Uvolnený“ federalizmus

Demokracia znamená, že ľudia si môžu vytvárať vlastné spoločenstvá v rámci vzájomného rozhovoru. Ľudia musia mať možnosť vybrať si najlepší spôsob vzájomnej spolupráce. Toto im umožňuje len stály federalizmus. Preto federalizmus a priama demokracia patria neoddeliteľne k sebe. Sú aspektmi toho istého ideálu: silná a úplná demokracia (Barber, 1984).

Významnosť dobrovoľnej formácie spoločenstiev je objasnené na švajčiarskom príklade. Švajčiarsko nie je len krajinou s najextenzívnejšou demokraciou na svete. Je tiež krajinou so silne rozvinutým federalizmom. Nižšie administratívne stupne vo Švajčiarsku, ako napríklad kantóny a mestské samosprávy, majú často veľa právomocí (napríklad zdaňovanie, viď prílohu 3-4 a kapitolu 5).

V roku 1847 prežilo Švajčiarsko tzv. vojnu odlúčenia. Separatistické katolícke kantóny, ktoré sa chceli odlúčiť, v nej prehrali. V dnešnej dobe kombinácia priamej demokracie a federalistickej štruktúry umožňuje mierové riešenie takýchto konfliktov. Napríklad kantón Jura sa rozhodol v roku 1978 vytvoriť vlastný kantón. Rozhodlo o tom referendum na celoštátnej úrovni, ktoré schválilo novú federálnu štruktúru s novým kantónom. V roku 1993 sa niekoľko mestských samospráv z časti Laufental rozhodlo prejsť z kantónu Bern do kantónu Bazilej-vidiek. Zmena hranice sa uskutočnila mierovo za pomoci celoštátneho referenda.

Frey a Eichenberger (1996 a 1999) obhajovali radikálny federalizmus, v ktorom sa nižšie politické články môžu pripájať ako chcú. Občania musia mať právo v referende sa rozhodnúť, ktoré federatívne spojenia budú zavedené. Mestská samospráva by mala mať napríklad možnosť na základe referenda rozhodnúť o presune z jednej provincie do druhej, o ktorej si ľudia myslia, že je lepšie spravovaná.

Federatívne únie nie sú večné. Uzavreté únie, alebo únie, ktoré môžu byť zrušené, ak druhý z partnerov súhlasí, sú neakceptovateľné. Federatívnu úniu môžeme prirovnať k manželstvu: môže byť realizované a udržiavané len za súhlasu oboch partnerov. Ak iba jeden z partnerov chce rozvod a druhý nie, manželstvo musí byť zrušené. Ak by bol potrebný súhlas oboch partnerov na zrušenie, potom by jeden z partnerov mohol toho druhého držať ako rukojemníka v spojení proti vlastnej vôli.

Na dodatok, každá generácia musí mať možnosť prehliadnuť a upraviť rovnako veľké, ako aj malé únie a vzťahy, v ktorých žijú. V predošlých dekádach sme sa naučili akceptovať fakt, že ľudia v dnešnej dobe majú ekologický záväzok voči budúcim generáciám. Povedomie, že jedna generácia nemôže zanechať veľké dlhy, sa pomaly ustáľuje. Stále musíme rozširovať zmysel zodpovednosti. Ktokoľvek, kto zväzuje budúce generácie do stáleho stavu, zaväzuje budúcnosť. Rieši súčasné problémy na úkor slobody budúcich generácií. Federatívne únie sú najlepšie opísané ako forma obnoviteľného kontraktu určenej trvácnosti.

Je tu však ďalší aspekt „uvolneného“ federalizmu. Je dôležité uvedomiť si, že nie všetky oblasti života spoločnosti môžu byť riadené demokraticky. Ak sa o to pokúsime, vedie to k porušeniu spravodlivosti, k neproduktívnosti a následne k zániku demokracie.

Demokracia je predovšetkým vhodná pre rozhodovanie o právach, povinnostiach a právnych záležitostiach. Na každej strane inštitucionálneho demokratického štátu sú dve oblasti spoločnosti, ktoré musia byť nezávislé od štátu. Na jednej strane je kultúrny život v jeho širšom zmysle: tvorba názoru, médiá, vzdelávanie, veda, umenie a náboženstvo. V týchto oblastiach každý jednotlivec musí byť schopný konať nezávisle, bez štátneho zásahu. Pokiaľ ľudia pracujú v týchto oblastiach spolu, slobodne určujú, kto, ako a kedy, samostatne. Táto idea získala veľa v 19. storočí so zavedením takzvaných základných práv: sloboda vyjadrovania, sloboda vzdelávania, sloboda zhromažďovania, demonštrovania, atď. Dôvody na to sú dvojaké. Na jednej strane dokonca ak 99 % z občanov verí jednému, je základným právom vyjadriť opačnú mienku. Vhodná ochrana menšín je všeobecne chránená prostriedkami tejto zásady slobodného kultúrneho života. Pritom menšiny sú často definované kultúrnymi črtami: rozdielny jazyk, iné náboženstvo, iné zvyky, iné koncepcie, atď. Na druhej strane sloboda v tejto oblasti zaručuje efektívnosť a produktivitu. V kultúrnej sfére

sú úspechy dokončované – nové náhľady získavané, nápady realizované, ľudia sú vzdelávaní – bez toho by širšia spoločnosť nemohla fungovať. Nie je prakticky možné urobiť demokraticky originálnu invenciu, alebo demokraticky určiť, či matematická rovnica je správna. V tejto súvislosti sú účinné iba osobitné nariadenia a poznatky jednotlivca, a nie na ktorej strane je väčšina. Jednotlivec preto musí mať priestor a slobodu na rozvoj a vyjadrovanie poznatkov a kreativitu. Demokracia podsekáva vlastné základy, keď určuje pravidlá na kultúrny život pomocou legislatívy, pretože napríklad, zákony vznikajú tiež po získaní nových poznatkov, diskusiách a výmene názorov, ktoré sa uskutočňujú v kultúrno-duchovnom živote. Štát by mal byť formovaný výsledkami slobodného duchovného života; ak sa pokúsi regulovať ho, môže tak vysušiť prameň inovácie a kreativity. Je dôležité uvedomiť si, že v zásade je jedno, či to je väčšinová, či menšinová vláda, ktorá sa snaží prenášať svoje názory pomocou štátu. V prvom prípade je to veľká skupina, ktorá narušuje slobodu jednotlivca, v druhom prípade malá skupina, ale v každom prípade je to proti ľudským právam jednotlivca a poškodzuje to výkonnosť.

Na druhej strane oblasť výroby tovarov a služieb nie je tiež vhodná pre demokratické rozhodovanie. Po fiasku komunizmu v dvadsiatom storočí získal takýto názor mnoho dôvodov. Jednotlivci a skupiny by mali mať slobodu vstúpiť do nevyhnutných vzťahov vo výrobe a spotrebe. Tieto dohody sú založené na dôvere, že ľudia majú schopnosti, dôveryhodnosť, atď. k druhej strane dohody. Nezáleží na iných ľuďoch alebo spoločnosti, čo si myslia, ak dvaja alebo viacerí chcú vstúpiť do dohody o výrobe alebo spotrebe niečoho. Hospodárstvo sa organizuje prirodzene v rámci základne alebo siete slobodne uzavretých dohôd a kontraktov. Bez tohto práva na slobodné dohody, podobne pri absencii práv na vyjadrenie sa a združovania, samotná demokracia nemôže existovať. Demokratická legislatíva smie však uložiť obmedzenia na aktivity vyplývajúce zo zmlúv na výrobu, ktorá pôsobí negatívne na tretie strany. Napríklad je úplne logické pre legislatívu zakázať činnosti, ktoré poškodzujú životné prostredie. Zákonodarstvo konajúce v mene akéhokoľvek politického cieľa však nesmie zakázať, sankcionovať, vymáhať alebo podporovať dohody medzi určitými partnermi zároveň bez porušovania základných občianskych práv. Rovnako ako slobodné voľby sú základom v demokratickom priestore, sloboda vyjadrovania sa je kľúčovou slobodou v oblasti kultúrneho a duševného života, právo na zmluvnú slobodu by malo byť pokladané za základné právo v hospodárskom živote. Sloboda voľby, sloboda reči a sloboda v dohodách sú tri hlavné slobody, na ktorých je postavená slobodná demokratická spoločnosť.

Musíme odstrániť dve nedorozumenia v tomto bode. Prvé sa týka otázky, ako môže byť demokracia obmedzená do oblasti, kde je naozaj efektívna. Toto môže byť iba dobrovoľné obmedzenie uložené spoločnou vôľou samotných občanov, ktoré môže byť kedykoľvek zmenené. Zhromaždení občania – legálna komunita – môžu takto dobrovoľne rozhodnúť nezasahovať do kultúrneho života, ani do ekonomických iniciatív pomocou (priamej) demokracie, pretože si uvedomujú výhody nezasahovania. Môžu to tiež vložiť ako základnú zásadu do ústavy. Ale musia byť vždy schopní zmeniť tento prístup, pretože veci sa vyvíjajú a v budúcnosti môžu viesť k ešte lepším princípom vlády. Demokratická legálna komunita musí zostať suverénna. Preto nežiadame, aby jeden alebo druhý orgán ukladal zhora obmedzenia (priamo demokratické) rozhodovania, ale že občania samotní vždy musia byť schopní tak konať. Nežiadame ani, aby občania prijímali „večné“ rozhodnutia zaväzujúce budúce generácie, pretože tieto generácie sú tiež suverénne a musia byť oprávnené organizovať svoju spoločnosť na základe ich vlastných pohľadov.

Druhé nedorozumenie sa týka podstaty troch oblastí: kultúry, politiky a hospodárstva. Nie všetko, čo spoločnosti a školy robia, je svojou povahou ekonomické a kultúrno-duševné. Chod spoločnosti alebo školy sa tiež týka značného prvku, ktorý sa zasa týka zákonov, ľudských práv a otázok a mal by byť regulovaný pomocou „demokratických“ ciest (t. j. spôsobov, podľa ktorých všetci dotknutí ľudia majú rovnaký hlas). Toto sa vždy týka základných podmienok pre ekonomickú činnosť: v podstate hospodárske aktivity patria do slobodnej kreativity, ale nesmú spôsobovať, aby sa obytná zóna stávala znečistenou a zamorenou, atď. Rozhodovanie o právnych záležitostiach v rámci súkromných spoločností nemusí byť vykonané pomocou (miestneho orgánu) štátu, naopak, ale môže byť tiež vykonané pomocou „demokratických“ orgánov v týchto spoločnostiach, školách a podobne, kde všetci zainteresovaní ľudia majú rovnaké právo hlasu. Vskutku je toto často veľmi vhodné.

Moderné štáty majú nedostatky v mnohých aspektoch: keď nekonajú, ako by mali. Jednak majú príliš veľa úloh a získavajú tak príliš veľa moci. Na jednej strane demokracia musí byť prehĺbená a rozšírená „horizontálne“, zavedením priameho demokratického rozhodovania. Na druhej strane musí byť demokracia obmedzená „vertikálne“ v tom zmysle, že sa neuplatňuje tam, kam nepatrí.

Mnoho argumentov proti priamej demokracii je takto odzbrojených. Keď kritici priamej demokracie tvrdia, že občania nie sú kompetentní rozhodovať o otázkach, o ktorých politici v súčasnosti rozhodujú, sú všeobecne mimo – pozri kapitolu 6 – ale niekedy majú tiež pravdu. Riešenie takto však neleží v predpokladanom práve parlamentu ignorovať ľud, ale v odstránení tejto problematiky zo záberu demokracie. Pretože ak nie sú občania kompetentní rozhodovať, nie sú ani politici. Politici nie sú nič viac než agentmi občanov a podobne ako väčšina občanov typicky zovšeobecňujú – a ideálne – myslia a konajú na základe tých istých obáv a želaní ako občania. Pazerajúc na to z tejto strany, priama demokracia môže slúžiť ako osobitná kontrola na posúdenia, či určitá otázka naozaj patrí do rámca inštitucionálnej demokracie.

Oddelenie rôznych oblastí života prináša ďalší prospech. V súčasnosti ekonomické a vzdelávacie hranice sú obvykle tie isté ako štátne hranice, pretože vo veľkom rozsahu štáty určujú hospodársku a vzdelávaciu politiku pomocou legislatívy a usmernení. Ale ak sa tieto oblasti „sprivatizujú“, môžu vstúpiť do zmluvnej spolupráce, ktorá prekračuje hranice. Školy v holandsky hovoriacom belgickom regióne Flámsko môžu spolupracovať oveľa užšie so školami v južnom Holandsku. Holandské mesto Maastricht a nemecké mesto Aachen, ktoré sú veľmi blízko seba pri hraniciach, patria objektívne do toho istého hospodárskeho regiónu a mohli by štandardizovať navzájom všetky prísne hospodárske regulácie, pričom však napriek tomu zostávajú v iných politických štátoch.

Podobne v tomto ohľade Švajčiarsko vždy malo osobitnú, hoci niekedy neistú úlohu. Na jednej strane existoval na niektorých miestach typ oddelenia medzi jednotlivými oblasťami fungovania. V kantóne Zürich (1,2 miliónov obyvateľov) napríklad na dôvažok k vlastným miestnym orgánom boli vždy školské komunity a cirkevné spoločenstvá, ktoré sa sami organizovali, vyberali svoje vlastné dane a mali iné geografické hranice než municipálne. Navyše, je tu množstvo tzv. „Zivilgemeinden“ (občianske komunity), ktoré spravujú verejné zariadenia (voda, elektrina, rozhlasové a televízne služby, atď.), majú priamo-demokratické formy riadenia a zarábajú si pomocou poplatkov užívateľov. Na druhej strane rozhodnutia často prijímajú demokraticky, zatiaľ čo (ako

sme vysvetlili vyššie) toto nie je vôbec primerané. Každý vo Švajčiarsku platí napríklad cirkevnú daň, vo všeobecnosti pomocou štátu, pokiaľ však nevyhlási, že nie je členom žiadnej cirkvi. Oddelenie politického a duchovno-kultúrneho života spôsobuje, samozrejme, že štát nebude vyberať dane pre žiadny súkromný orgán, bez ohľadu na to, či ide o biliardový klub alebo cirkev.

Táto schopnosť rozviazať fundamentálne rozdeľuje federalizmus od subsidiarity. Subsidiarita je založená na ustálenej zvrchovanej moci, ktorá splnomocňuje smerom dole. Výsledok je nevyhnutne monoliticky centralizovaná entita. Ak sú občania schopní poverovať, je možné, aby rôzne prekrývajúce únie a vzťahy boli tvorené v rôznych oblastiach života.

Základný princíp federalizmu však znamená, že takéto rozviazanie do federálnych štruktúr nemôže byť založené smerom zhora. Musí byť realizované ľuďmi a priama demokracia je potrebný nástroj. Takýto typ demokracie najlepšie funguje, ak sú oblasti života, pre ktoré je potrebná demokracia jasne oddelená od oblastí, pre ktoré nie je demokratické rozhodovanie potrebné alebo želané. „Rozviazaný“ federalizmus a priama demokracia sa tak navzájom môžu podporovať. Integrovaná demokracia je taká spoločnosť, v ktorej tento proces recipročného zlepšenia demokracie a federalistických štruktúr úspešne funguje.

Sociálny kapitál, demokracia a federalizmus

V prvej polovici 19. storočia francúzsky autor Alexis de Tocqueville absolvoval cestu cez Spojené štáty americké. Správa z jeho cesty sa objavila v dvoch častiach, v roku 1835 a 1840. Americký hlavný predstaviteľ ešte dnes citujú Tocquevilla, ak chcú opísať podstatu „amerického sna“.

De Tocqueville opísal dva aspekty, ktoré sú na prvý pohľad v protiklade. Po prvé, bol prekvapený jasnou autonómiou amerických občanov. „Nie sú nikomu nič dlžní, od nikoho nič neočakávajú; majú zvyk považovať sa za samostatných a sú náchylní predstaviť, že celú svoju budúcnosť majú vo vlastných rukách.“ Zároveň však zbadal, že sociálny život v mladých amerických štátoch bol nezvyčajne intenzívny. „V mestách nie je možné zabrániť ľuďom stretávať sa, spolu sa zabávať a formovať náhle nadšené rozhodnutia. Mestá sú ako veľké domy pre stretávanie sa so všetkými občanmi ako ich členmi. V nich ľudia uplatňujú veľký vplyv nad úradmi a často realizujú vlastné želania bez sprostredkovateľov (...). Američania v každom veku, v rôznych štádiách života a rôznych pováh formujú asociácie. Neexistujú len komerčné a priemyselné asociácie, ale aj tisíce ďalších rôznych typov – cirkevné, morálne, právne, nepodstatné, veľmi všeobecné alebo veľmi limitované, nesmierne obrovské alebo veľmi nepatrné.“

V týchto riadkoch Alexis de Tocqueville neopisuje nič viac ako kombináciu života, priamej demokracie so spontánnym federalizmom. V situácii, keď sa nezávislí občania dobrovoľne stretávajú a robia spoločné rozhodnutia, to poskytuje sociálny prebytok, pre ktorý bol neskôr vytvorený termín „sociálny kapitál“.

Vytvorenie „sociálneho kapitálu“ – „matky všetkého umenia“ – upútalo v predošlých rokoch neobvyklé množstvo pozornosti. Putmanova kniha „Realizácia funkčnej demokracie“ (1993) bola míľnikom. Publikácia zhrňuje výsledky dvadsaťročnej sociologickej práce v Taliansku. Počiatočným úmyslom Putmanovho tímu bolo štúdium výsledkov regionalizácie v Taliansku. Začiatkom sedemdesiatych rokov 19. storočia

sa v Taliansku spustil proces decentralizácie a významné právomoci boli transformované regiónom. Počas rokov zozbierali výskumníci dôležité množstvo informácií: voľby boli uskutočnené, prebehli stovky rozhovorov a bolo spracované množstvo štatistických informácií.

Putman objavil významný a stály rozdiel medzi severným a južným Talianskom. Severné regióny boli ekonomicky prospernejšie a efektívnejšie spravované. Putmanova skupina vykonala tiež experiment. Administratívnej správe rôznych regiónov poslala tri žiadosti o informáciu. Najrýchlejšie odpovedali úrady regiónov Emilia-Romagna a Valle d' Aosta: výskumníci dostali kompletne odpovede do dvoch týždňov. Napriek opakovaným žiadostiam správy regiónov Kalábria a Sardínia nikdy neposkytli kompletnú odpoveď na tie isté tri otázky.

Putman testoval hypotézu, či rozdiel v „občianskosti“ bol základom pre rozdielnosť medzi severným a južným regiónom. „Občianskosť“ môže byť definovaná Tocquevillovými slovami ako „ohodnotenie záujmu v širšom sociálnom kontexte“. Záujmy jednotlivca nie sú ignorované ani potlačené; sú považované za zhodné s verejným záujmom z dlhodobého hľadiska. Protiklad „občianskosti“ je „amorálny familiarizmus“. Nieкто s druhým menovaným postojom sa zapodieva krátkodobými záujmami úzkeho rodinného kruhu. Spoločnosť zameraná na krátkodobý familiárny záujem je atomizovaná. Verejnými záujmami sa zapodievať tí, ktorí sú pri moci, čo znamená, že sú formované najmä oportunistické vzťahy (klientelizmus).

Za účelom merania „občianskosti“ Putman použil index založený na nasledovných indikátoroch:

- percentuálne množstvo hlasov, ktoré nie sú dané vedúcemu kandidátovi vo voľbách: v spoločnosti, v ktorej prevláda amorálny familiarizmus, je obyčajne väčšie množstvo takýchto hlasov (voličský klientelizmus);
- počet voličov v referende: pretože priamy klientelizmus nehrá žiadnu rolu v referende, úroveň účasti v rozhodovacom procese v priamej demokracii je dobrým indikátorom „občianskosti“;
- počet novinových čitateľov: čítanie novín ukazuje záujem o spoločnosť ako celku;
- úroveň účasti na sociálnom živote (ako napríklad kluby, atď.): zúčastňovanie sa na spoločenskom živote rozširuje horizonty za jadro rodiny.

Putman (1993, strana 97-98) opísal rozdiel medzi dvoma rôznymi typmi spoločnosti, ktoré objavil v Taliansku, nasledovne: „Ak sa dvaja občania stretnú na ceste v mestskom regióne, obidvaja pravdepodobne videli doma noviny v ten istý deň, ak sa stretnú dvaja ľudia v menej občianskom regióne, pravdepodobne ani jeden z nich ich nevidel. Viac ako polovica občanov v mestských regiónoch nikdy vo svojom živote nevolžila preferenčný hlas; viac než polovica voličov v menej mestských regiónoch hovorí: oni vždy tak konajú. Členstvo v športových kluboch, kultúrnych a rekreačných skupinách, komunitách a organizáciách sociálnej práce, vo vzdelávacích a mládežníckych a iných skupinách sú dvojnásobne bežné v najviac občianskych, ako najmenej občianskych regiónoch.“

Existuje silná spojitosť medzi občianskosťou, výkonnosťou v ekonomike a efektívnosťou verejnej správy. V oblastiach s vyššou občianskosťou ekonomika prosperuje a administratíva je efektívna. Putman skúmal a eliminoval rôzne alternatívne vysvetlenia a prišiel k záveru, že „občianskosť“ zohráva kausálnu úlohu.

Putman dokazuje, že rozdiel v občianskej kultúre medzi severným a južným Talianskom je veľmi starý a môže byť datovaný až od 11. storočia. V tom čase feudálna monarchia s normanskými koreňmi sa etablovala v južnom Taliansku. Zatiaľ čo v 15. storočí už existovali republikánske mestské štáty na severe so značnou možnosťou pre osobnú iniciatívu a politickú účasť relatívne veľkého počtu občanov, na juhu existoval feudalizmus s hierarchickými štruktúrami, do ktorých sa mohol organizovaný zločin bez komplikácií zaplietť.

Človek, prirodzene, nemôže tvrdiť, že úroveň „občianskosti“ bola v priebehu minulosti rovnaká. Občianskosť môže byť erodovaná napríklad pod tlakom ekonomických faktorov. Šokujúci príklad je opísaný v knihe *The Mountain People* od antropológa Turnbulla (1972, 1994) o Iku, malom kmeni, ktorý žil v severovýchodnej Ugande. Ik boli vyhnaný zo svojho pôvodného domova potom, čo bolo územie vyhlásené za rezerváciu zvierat. To zničilo ich tradičné zdroje existencie a ich sociálnu organizáciu. Spoločné poľovanie už nebolo možné. Jediné čo ostalo, bolo tajné poľovanie oddelených jednotlivcov. Ik predstavuje extrémny príklad sociálnej atomizácie, hlbokú vzájomnú nedôveru medzi jedincami a drastickú stratu akejkoľvek formy sociálneho kapitálu.

V neskoršej štúdií (1995) Helliwell a Putman analyzovali, ako funguje kauzálne prepojenie občianskosti (sociálneho kapitálu) > efektívna administratíva > sociálna spokojnosť. V osemdesiatych rokoch 20. storočia dostali talianske regióny značné právomoci v ekonomickej oblasti. Následkom bolo, že ekonomicke rozhodnutia nerobila centrálna autorita, ale najmä regionálne autority. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch bol rozdiel v prosperite medzi severom a juhom redukovaný na jednej strane vďaka faktu, že centrálna autorita spravila veľký transfer financií zo severu na juh, na druhej strane severné regióny neboli schopné efektívnejšie fungovať (na príčine bola ekonomická politika určovaná centrálnou). Zdá sa, že ako náhle boli regióny schopné určovať svoju vlastnú politiku, prebytok sociálneho kapitálu na severe bol ihneď prevedený do nárastu prosperity. Verejný a súkromný kapitál bol efektívnejšie použitý v severných regiónoch tak, že medzera v prosperite medzi severom a juhom sa znovu zväčšila okolo r. 1983, napriek kontinuálnym transferom verejných financií zo severu na juh.

Helliwellova a Putmanova kauzálna reťaz môže byť ďalej rozšírená. Porovnateľný výskum vo veľkom počte krajín ukazuje, že občianska kultúra nedeterminuje substanciu a kvalitu demokracie, ale kauzálna spojitosť pokračuje opačným smerom. „Medzipersonálna dôvera je skôr efektom ako následkom demokracie.“ (Muller a Seligson, 1994). Demokracia vytvára dôveru medzi ľuďmi navzájom a dôveru medzi občanmi a inštitúciami štátu.

V ďalšej štúdií Putman (1996, a, b) skúma pokles „sociálneho kapitálu“ v Spojených štátoch. Návšteva kostola, práca pre politické strany, členstvo v rôznych typoch klubov a asociáciách klesla drasticky počas predchádzajúcich dekád. Tiež existuje jasný postupný pokles v „sociálnej dôvere“ (dôvera v druhých ľuďoch a v autority). Po eliminovaní ďalších rôznych možných odôvodnení Putman veril, že našiel hlavného vinníka v televízii. V päťdesiatych rokoch vstúpila televízia do americkej spoločnosti: keď v r. 1950 len 19 % rodín vlastnilo televíziu, v 60. rokoch to už bolo 90 %. V tom čase začal kolaps amerického „sociálneho kapitálu“.

Priemerný Američan sleduje televíziu okolo 4 hodiny denne. Výskum ukazuje, že televízni diváci ukazujú silnú tendenciu

zúčastňovať sa na sociálnom živote zo všetkých strán a budú si väčšmi negatívny názor o ostatných ľuďoch („ťažkí“ televízni diváci preceňujú dopad kriminality na spoločnosť). Televízia v tomto ohľade je nezvyčajné médium; čitatelia novín na rozdiel od televíznych divákov majú vyššiu ako priemernú tendenciu zúčastňovať sa na spoločenskom živote.

V tom istom období vzrástla medzi ľuďmi vzájomná nedôvera. V r. 1960 58 % Američanov verilo, že môže dôverovať ostatným občanom. V r. 1993 pokleslo toto číslo na 37 %. Milier a Rather (1998) ukázali, že existuje silná ideologická základňa pre túto kultúru vzájomnej nedôvery. „Evolučná biológia, neoklasické ekonomicke teórie, behaviorizmus a psychoanalytické teórie sú založené na predpoklade, že ľudia sa aktívne a jasne snažia o vlastný prospech (...) Empirické údaje však ukazujú, že realita je čoraz väčšmi rozdielnejšia. Napríklad vieme, že ľudia prikladajú viac dôležitosti férovosti procedúry, než výsledkom týchto procedúr. Často sa väčšmi zaujímajú o kolektívny záujem skupiny, ako o svoje vlastné a ich politické stanoviská sú často určované ich hodnotami a presvedčením, ako dôsledkom týchto stanovísk na ich osobné záujmy.“

Tak sú ľudia omnoho menej fixovaní na svoje vlastné teórie, ako ukazujú výskumy. Ale zároveň sa stali tieto teórie skutočnou silou v spoločnosti. Výsledkom je, že ľudia sa považujú za podstatne altruistickejšie ako iní ľudia. Jeden z experimentov vedených Millerom a Ratnerom sa zaoberá ochotou ľudí darovať rovnako bez a s finančnou podporou (viď 3-2). Z opýtaných ľudí bolo 63 % pripravených darovať krv zadarmo. Ak bol navrhnutý 15-dolárový príspevok, zvýšilo sa číslo na 73 %. Výsledok poskytnutia finančnej odmeny nebol preto významný, rozdiel bol celkom mierny. Ľudí, ktorých skúmali, sa pýtali na ich vlastný predpoklad percenta – s, alebo bez podpory. Predpokladali, že 62 % ľudí by darovalo krv, ak by boli za to odmenení a len 33 %, ak by neboli. Tak jasne preceňujú rolu peňazí, ktoré sú motívom pre ostatných ľudí.

Ďalší výskum sa zaoberal protifajčiarskymi opatreniami. Nefajčiari mávajú prísnejšie názory ako fajčiari. Výskum ukázal, že 100 % nefajčiarov a 85 % fajčiarov podporuje obmedzenie fajčenia v lietadle. Ale tí istí ľudia predpokladali, že 93 % nefajčiarov a iba 35 % fajčiarov by podporovalo tie isté opatrenia. Inak povedané: ľudia jasne preceňujú úlohu vlastných záujmov pri určovaní názorov fajčiarov. Milier a Ratner zistili, že najmenej 80 % fajčiarov bolo naklonených fajčiarskym obmedzeniam na miestach s vysokým rizikom „pasívneho fajčenia“ (reštaurácie, pracoviská, autobusy, vlaky a lietadlá). Širšia verejnosť tiež predpokladala, že len 25 alebo 35% fajčiarov by podporovalo takéto opatrenia.

Tento všeobecný nedostatok dôvery medzi ľuďmi kulminujúci v nedôvere k politickým inštitúciami sa priamo vzťahuje na problém dezintegrácie sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál je dôvera medzi ľuďmi. Atomizácia spoločnosti zabraňuje ľuďom vidieť morálne motívy tých druhých. Ľudia sa tak navzájom považujú čoraz väčšmi za robotov zameraných na vlastný prospech, aj keď vlastne nie sú. Čím viac sa rozširuje ideológia človeka ako homo economicus (človek ako vrozený egoista), tým viac si ľudia vysvetľujú svoje vlastné správanie ako sebecké. Ľudia, ktorí pracujú sociálne, majú stále tendenciu ponúknuť egoistické odôvodnenie, prečo to robia („Ponúka mi to možnosť niečo robiť.“ – „Nachádzam ostatných dobrovoľníkov milých.“ – „Umožňuje mi to dostať sa z domu raz za čas,“ viď Wuthnow, 1991). Tvrdenie, že ľudia „volia svoje peňaženky“ nie je potvrdené, ak ich volebné modely analyzujeme, ale vtedy, keď študujeme vlastné vysvetlenia ľudí týkajúce sa ich hlasovania (Feldman, 1984; Stein, 1990).

De Tocqueville bol zaujatý rovnako silným trendom k individuálnej autonómii a k intenzívnemu sociálnemu životu Američanov začiatkom 19. storočia. Putman bol ohromený polaritou medzi „občianskosťou“ a „amorálnym familiarizmom“. To ukazuje, že existujú dva typy „individualizmu“. Musíme jasne rozlišovať medzi individualizmom autonómnych občanov (čo im nezabraňuje byť solidárni k druhým), ktorí jasne kvôli vlastnej nezávislosti môžu produkovať sociálny kapitál a ktorí sa radi zúčastňujú na referende, a pseudoindividualizmom – „predmetom“ sú občania zaujatí len krátkodobými záujmami ich nukleárnej rodiny a sú spokojní s prenechaním moci nad spoločnosťou tým, ktorí sú vo vláde. Toto je základné rozdelenie, pretože orgány moci budú chváliť tento submisívny klientelizmus ako vyjadrenie „sociálnej integrácie“, zatiaľ čo sa budú prezentovať ako „centrum“, ktoré je sprostredkovateľom medzi bezmocným klientom a tými, ktorí sú pri moci.

Tento typ „centra“ nemá nič spoločné so spoločným životom, vytvoreným ľuďmi, ktorý opísal de Tocqueville. Autentický sociálny kapitál je vytvorený vtedy, ak ľudia, ktorí majú kontakty, sa vidia ako spoluvytvorcovia a určovatelia ich organizácie na akomkoľvek stupni, od najmenšieho klubu hráčov bridžu až po najširšie združenie národov. Potom to, čo vznikne, je autentická „rozviazaná štruktúra“, vytvorená federáciou nezávislých jednotlivcov, do ktorých môžu ľudia vložiť svoju energiu a angažovanosť a takto rozšíriť svoju, ale aj iných, energiu a talent. Sociálno-politický gestalt „centrum“ opísaný vyššie, je presným protikladom: tu sú všetky rôzne oblasti života zviazané do akejsi rozviazanej vertikálnej štruktúry, v rámci ktorej má len elita prístup k zdroju moci, zatiaľ čo „normálni“ členovia sú v podstate redukovaní na štatút klientov. Tomuto typu centra priateľskej moci chýba federalistická štruktúra; v skutočnosti nasleduje princíp subsidiarity.

Centrum sa môže objaviť vo federatívnej, plne demokratickej spoločnosti. Ale takéto centrum je kvalitatívne úplne rozdielne. Netlačí ľudí do stavu stálej politickej nezrelosti, v ktorej majú možnosť voliť po určitom období za účelom odovzdania nepodstatného mandátu svojim „predstaviteľom“. Federatívne centrum, ktoré sa musí postupne dostať do 21. storočia, bude vyjadrením túžby ľudí po živote vytvorenom jednotlivcami, ktorí ho vytvárajú. V takomto federatívnom centre školy nie sú závislé od koordinačného a kontrolného orgánu, ktorý sedí ako pavúk v centre „vzdelávacej siete“. Škola budúcnosti bude vytváraná príslušnou komunitou detí, učiteľov a rodičov, ktorí ju v tom čase zostavujú. Takéto školy budú financované vzdelávacou zárukou tak, že každé školopovinné dieťa sa právom dostane – a ktoré aj rodičia dajú – do školy podľa vlastného výberu. Vo federatívnej spoločnosti jediná vec, ktorá bude predurčená, je právo na vzdelanie pre dieťa; štát nebude vytvárať „vzdelávaciu politiku“. Takéto školy nebudú zapletené do vertikálneho stĺpu s obchodnými úniami, národnými a súkromnými schémami zdravotného poistenia, bánk a poľnohospodárskych asociácií. Budú ich neustále vytvárať snaha učiteľov a rodičov o najvyššie dobro detí v špecifickej situácii; budú spojené s ostatnými školami, ale nie centralizovaným a hierarchickým vzťahom, ale v horizontálnej sieti charakterizovanej úzkou konzultáciou, spätnou väzbou a spoluprácou.

Školy budú jedným z miest, v ktorých sa bude formovať silná demokracia. Najprv musí byť vytvorená štruktúra priamej demokracie, ktorá umožní federatívne štrukturovanie miestneho života. Táto demokratická štruktúra nemôže ostať obmedzená len na miestny život, ale musí byť rozšírená na úroveň európskych inštitúcií, pretože rozhodnutia s veľkým dopadom na lokálnu úroveň sú často robené na vyšších úrovniach.

Medzi kladivom a kovadlinou: ako je porušovaný sociálny kapitál

Prečo klesá sociálny kapitál? V často diskutovanej knihe, ktorá vyšla nedávno Džihád verzus McWorld, Benjamin Barber opisuje vojnu medzi dvoma protikladnými silami, ktoré obe ohrozujú právny štát a demokraciu svojim spôsobom. Barber nazýva tieto sily Džihád a McWorld. Vytvárajú kladivo a nákovu, medzi ktorými je drvený sociálny kapitál.

Džihád

Jedna sila má miestnu špecifikáciu do rozsahu, že sa snaží dosiahnuť monolitickú štátnu moc. Etnické a religiózne skupiny alebo kmene bojujú za hegemoniu v rámci vlastného štátu. Barber tak rozširuje pôvodný význam slova „džihád“ („svätá vojna“ moslimov) pre opis fenoménu, ktorý sa objavuje vo všetkých častiach sveta. Na západe môže džihád znamenať snahu o cirkevnú identitu (Írsko, baskická krajina, Korzika). Nie je to snaha o kultúrnu, filozofickú alebo cirkevnú identitu tak, ako je to charakteristické pre džihád. Do stupňa, keď je takáto snaha namierená proti monolitickému, hegemonnému, centralizovanému štátu, je takýto fenomén pozitívny. Džihád vlastne chce začať takýto monolitický centralizovaný štát. Džihád mieri na kultúrno-filozofickú hegemoniu štátu a napáda existujúce buržoázne národné štáty, ktoré nepredstavujú predstavovanú hegemoniu. Džihád mieri na rozpad takýchto štátov na kultúrno-filozofické hegemonne bloky organizované pod princípom subsidiarity. Džihád žije z boja proti džihádu.

Spor v Quebecu jasne ilustruje bezhraničnú fragmentáciu, ktorá je zapríčinená džihádcom. Logika džihádu nekončí prvou a primárnou vrstvou fragmentov. Ak Quebec opustí Kanadu, nie quebeckí frankofóni môžu stratiť rovnaké postavenie v New Brunswicku. A keď Quebec opustí Kanadu, prečo nie Cree Quebec? A prečo potom by nemali anglofónne dediny opustiť Quebec, rozhodnúť sa za sebaurčujúci národ Cree, ktorých územie obývajú? A keď niekoľko frankofónov obýva prevládajúce anglické dediny v prevládajúcom regióne Cree v prevládajúcom francúzskom Quebecu, aký je potom ich štatút?“ (Barber, 1995, strana 179)

V Bosne, na Srí Lanke, v Osetsku a Rwande dosahuje svoj logický záver. Pretože fragmentácia nemôže pokračovať nekonečne, uchyluje sa k zbraniam „etnického čistenia“ a ku genocíde. Džihád neuznáva ľudí ako slobodných jednotlivcov, ale iba ako členov etnických a náboženských skupín. Džihád redukuje ľudí na členov kmeňa: džihád je kmeňový. Pre džihád „ľudia“ (národ, komunita, skupina ľudí spojená spoločným pôvodom, rečou, kultúrou, politickým združením alebo spoločným vedením – slovník Chambers) nie je živá forma, ktorú dávajú ľudia svojej komunite. Pre džihád sú „ľudia“ vymyslená entita, ktorej sa musia jednotlivci podriaďovať. Džihád sa, prirodzene, nezaujíma o demokraciu, pretože džihád pozdvihuje kmeň, ľudí alebo cirkev nad jednotlivca. Džihád nemieri na oslobodenie, ale na mumifikáciu „ľudu“. Džihád sa nezaujíma o ľudské práva.

McWorld

Druhá sila je z globálneho trhu. Funguje štandardizáciou. Redukuje jednotlivca na spotrebiteľa. Barber nazýva túto silu McWorld.

McWorld je protikladom špecifickosti džihádu, ale tiež opouje národnému štátu. Globalizácia, ktorá je cieľom McWorldu, nie je hnaná občianskou spoločnosťou, ale silou profitu. Je to ekonomická sila, avšak nie tradičná. Barber opisuje spô-

sob, akým sa tovar stáva čoraz viac medzinárodný. Čo odlišuje „americké“ auto od „japonského“ potom, čo vieme, že Toyota Camry bola vymyslená americkým dizajnérom a bola zhotovená vo fabrike Toyota v Georgetowne (Kentucky) s použitím častí, ktoré boli väčšinou americké? V skutočnosti nie je možné definovať McWorld jednoducho v zmysle kapitálu (v zmysle peňazí), ale v zmysle optimalizovaného vzťahu medzi kapitálom, prácou a surovinami. „McWorld je typ virtuálnej reality, vytvorený neviditeľnými, ale všemohúcimi high-tech informačnými sieťami a pohyblivými medzinárodnými ekonomickými tržmi, takže virtuálna spolupráca nie je len provokatívnym otočením frázy.“ (Barber, 1995, strana 26)

Jedným z Barberových tvrdení je, že sa centrum gravitácie aktivity McWorldu presúva na menej materiálne sektory: od tovarov na služby, od hardvéru k softvéru s ultimátnym elektronickým imidžom sveta. McWorld sa stáva čoraz viac virtuálnym a Spojené štáty staja stále na čele tejto evolúcie. Keď Japonsko a Európa predbehli Spojené štáty v produkcii tradičných tovarov, dosiahli nesmiernu dominanciu v nových sektoroch, ako napríklad výroba tranzistorov. Keď druhé krajiny získali schopnosť vyrobiť hardvér, americký priemysel sa preorientoval na softvér. Na konci poradia je svet reklamy a produkcie imidžov – plne virtuálny kozmos, ktorý v skutočnosti nemusia USA prebrať, pretože už je v skutočnosti americký (založený na americkom jazyku). Rastúca sila trhu vo virtuálnych produktoch je objasnená rastom výdavkov na reklamu, ktoré vzrástli trojnásobne rýchlo ako obyčajná svetová produkcia v období od r. 1950 do r. 1990. Americká dominancia v informačnom podnikaní je zjavná v americkom nevyrovnanom trhu: v roku 1992 bol celkový deficit 40 miliárd dolárov s obchodným prebytkom 56 miliárd v odvetví služieb prekrytý výrobným deficitom 96 miliárd. Amerika vlastní 80 % európskeho filmového trhu, naopak Európa vlastní 2 % amerického trhu. Audiovizuálne produkty (3,7 miliárd dolárov v exporte do Európy) boli na druhom mieste amerického vývozu v r. 1992, blízko k vývozu spojenom so vzdušným a vesmírnym cestovaním.

Ďalším symptómom zväčšujúcej sa sily trhu vo virtuálnych produktoch, ktoré sú charakterizované McWorld je fakt, že značkové mená sa čoraz väčšmi stávajú komerčne dôležité ako skutočné produkty. Barber detailne opisuje vzostup Coca-Coly. To, čo sa tu predáva, nie je nápoj v zmysle fyzického produktu, ale skôr imidž – virtuálny, svetom obklopený tematický park Coca-Cola, do ktorého sú vždy pridávané nové prvky. Coca-Cola sa spája nielen s olympijskými hrami a pádom berlínskeho múru, ale aj s renomovanou Rutgers Univerzitou (kde je zamestnaný Barber). Coca-Cola má nielen predajný monopol na kampuse, kde má jej súper zákaz; Coca-Cola má tiež právo asociovať sa s Rutgers vo vlastnej reklame. Na nových trhoch Coca-Cola vedie agresívne kampane na potlačenie lokálnej kultúry. Barber cituje ročnú správu firmy Coca-Cola z roku 1992, v ktorej vyhlasuje, že Indonézia je „kultúrne zrelá“ na veľké zavedenie Coca-Cola produktov; byť „kultúrne zrelý“ znamenalo, medzi iným, že tradičná spotreba čaju bola úspešne vytlačená.

McWorld je tak nielen ekonomickou silou, ktorá vzniká popri existujúcej kultúre. McWorld preberá existujúcu kultúru a tvorí ju na základe vlastných ekonomických záujmov. „Aj tam, kde multinárodné firmy tvrdia, že sa zaujímajú len o produkciu a ukazovatele spotreby, môžu maximalizovať tieto ukazovatele len aktívnym zasahovaním do spoločenských, kultúrnych a politických oblastí, ktoré ovplyvňujú agnosticizmom. Ich politické ambície nemusia byť politicky motivované a ich kultúrne ambície nemusia byť produktom kultúrneho úmyslu, ale toto vytvára ambície nezodpovedné a kultúrne podvrtné“ (Barber, 1995, strana 71).

Džihád a McWorld proti demokracii

Napriek svojmu protirečeniu a protikladným charakteristikám džihád a McWorld majú spoločný jeden dôležitý element. Ani jeden nevlastní „...[a] vedomú a kolektívnu ľudskú kontrolu pod vedením práva, ktorú nazývame demokraciou. (...) Džihád a McWorld majú spoločné nasledovné: obidvaja vedú vojnu proti suverénnemu národnému štátu a tak ničia štátne demokratické inštitúcie. Obidve sa vyhybajú občianskej spoločnosti a podceňujú demokratické občianstvo; ani jeden nehľadá alternatívne demokratické inštitúcie. Spoločnou hrozbou je ľahostajnosť k občianskej slobode.“ (Barber, 1995, strany 5-6). A čo viac “Záporné v každom detaile, džihád a McWorld napriek tomu konšpirujú proti ničeniu našej ťažko vyhratej (hoci iba polovične) občianskej slobody a možnosti globálnej demokratickej budúcnosti” (tamtiež strana 19).

Podľa Barbera je mýtom, že demokracia a voľný trh sú neoddeliteľné siamske dvojičky. Toto bolo často opakovaná mantra, a to najmä po páde komunizmu. V skutočnosti predstavuje voľný trh mimoriadnu prispôsobivosť a systém tiež prosperuje v despotickej štátach ako Čile, Južná Kórea, Panama a Singapur. Čína je v súčasnosti jedna z najmenej demokratických krajín, ale je to krajina s najrýchlejšie rastúcim trhom. V skutočnosti čo McWorld potrebuje na svoj rozvoj, je stabilita, nie demokracia. McWorld sa nezaujíma o kolektívne záujmy ako sú zamestnanosť a environmentálne problémy. Naopak, McWorld je hnaný motívom profitu („McWorld neznamená nič, ak neexistuje trh“, strana 29) a komunitu vystavuje svojim problémom. V roku 2005 za veľkého aplauzu trhových analytikov prišlo o prácu 200 000 zamestnancov General Motors. Súkromné zisky boli zabezpečené a trh sa stal „užší a zlomyseľnejší“. Náklady prepustenia musela schváliť lokálna komunita a lokálny štát. Čo McWorld chce, sú zákazníci, ktorí majú prístup na trh a na to je potrebná politická stabilita. Vo svete McWorld sú konzumná spoločnosť, relativizmus a korupcia alternatívy tradicionalizmu džihádu.

Barber argumentuje proti zástancom Milтона Friedmana, ktorí tvrdia, že trhy sú typom demokracie, pretože nám umožňujú „voliť“ prostredníctvom našich peňazí (kupujeme to, čo je pre nás atraktívne): „Ekonomické rozhodnutia sú súkromné, týkajú sa našich individuálnych potrieb a túžob, kým politické rozhodnutia sú verejné a týkajú sa charakteru tovarov. Ako konzument si niekto môže kúpiť výkonné auto, ktoré môže ísť rýchlosťou 130 míľ za hodinu, predsa tá istá osoba môže bez rozporu voliť rýchlostný limit v mene verejnej bezpečnosti a životného prostredia“ (Barber, strany 296-297).

Barber sa tiež dotýka problematiky zlého vkusu v tomto kontexte. Je to dobre známy fenomén: časopisy, televízne stanice, atď., ktoré sa snažia pritiahnúť čitateľov alebo divákov, sú tlačené smerom k zlému vkusu a banalite. Dôvod je jednoduchý: dobrý vkus je individuálny, zlý vkus je kolektívny. Zlý vkus je charakterizovaný nedostatkom individualizmu a vlastnej tvorivosti. Dobrý vkus je podmiernený existenciou prvkov tvorivosti, ktoré sa spájajú s jedinečnosťou jednotlivca. Dobrý vkus je preto málokedy masovým produktom a je takmer vždy komerčne nezaujímavý.

Nie je možné bojovať proti zlému vkusu: pokiaľ existuje dopyt, bude ho ekonomika uspokojovať. Ak by začala ekonomika dominovať spoločnosti, nezostane miesto pre dobrý vkus, ktorý predstavuje vyjadrenie osobnosti. „Problém Disneyho a McDonaldu nie je estetický a kritici vkusu más ako Hork Heimer a Adorno (a ja) sa nesnažia polemizovať s vyjadrením osobného vkusu, ale zabrániť monopolnú kontrolu informácií a zamedziť, aby tichý a pohodlný nátlak prostredníctvom

televízie, reklamy a zábavy obmedzil slobodu výberu.“ (Barber, 1995, strana 297). Demokracie – a napríklad aj veda – sa dostanú pod nátlak, pretože tieto oblasti nepredstavujú to, čo máme všetci spoločné ako členovia toho istého biologického druhu, ale to, čo jednotlivci vytvárajú vlastnými myšlienkami, umením, atď.

Demokracia vždy začína v generácií individuálnych myšlienok a konceptov, ktoré sa konfrontujú na ideologickej úrovni. Toto je komerčne nezaujímavý proces, ale dôležitý pre produkciu myšlienok a voľnej konfrontácie. Preto je potrebná nezávislá oblasť, v rámci ktorej môžu byť konfrontované politické myšlienky. Ak má byť tendencia McWorld protidemokratická, je podstatné vytvoriť slobodné miesto, v ktorom sa môžu myšlienky prediskutovať a koncepty vypracovať bez vplyvu ekonomických činiteľov. Na takomto slobodnom mieste – okrem iných aj verejné vysielanie rádia a televízie – môže zohrávať veľkú úlohu. Existencia nezávislých médií je čoraz dôležitejšia pre rast demokracie (viď kapitolu 5, Kalifornia).

Podľa Barbera bol nový typ demokracie vytvorený s McWorld. Tento nový kapitalizmus žiada tie isté princípy laissez-faire a vyvracia štátne zásahy takisto ako starý kapitalizmus. Novým elementom je, že McWorld funguje globálne a nie národne; na globálnej úrovni nie je konfrontovaný žiadnym štátom, ktorý môže obhajovať zákon voči trhu tak, ako je to možné v národných ekonomikách. Toto umožňuje McWorldu mať obrovskú dominanciu nad národnými štátmi. Ideológia voľného trhu je ako baranidlo, ktoré používa McWorld na búranie stien národne organizovaného konštitučného štátu. „Nespravodlivosť (..) sa stáva hlavnou črtou McWorldu.“ (Barber, 1995, strana 42). Medzinárodný trh surovín, napríklad, vedie do obrovských nerovností, pomocou ktorých sa svet stáva ihriskom pre jedného a pohrebiskom pre druhého.

Pretože na jednej strane McWorld podporuje globalizáciu, ale na druhej vzniká bez sociálneho práva – tak, že v celosvetovej mierke existujú veľké narušenia princípu rovnosti – otvára dvere pre džihád. Produkcia ropy je skvelý príklad. Najbohatšie krajiny sveta – USA, Japonsko a Nemecko – spotrebujú polovicu svetovej produkcie, ale dokopy importujú viac ako polovicu energie, ktorú potrebujú. Veľká časť ropy prichádza z krajín Blízkeho východu, ktoré sú extrémne náchylné džihádu. To sú krajiny, v ktorých môžu vzniknúť etnické alebo náboženské konflikty veľmi ľahko. „Viac ako tri pätiny súčasnej svetovej produkcie ropy (a takmer 93 % predpokladaných rezerv) je kontrolovaných štátmi najmenej náchylnými k McWorldu a najpravdepodobnejšie trpiacimi politickou, sociálnou a preto tiež ekonomickou nestabilitou“ (Barber, 1995, strana 48).

Autonómia demokratického centra

McWorld hrozí celému svetu zavedením jednostrannej ekonomickej a nedemokratickej dominance, svetu bude dominovať „hollywoodská“ ideológia, bude to miesto bez spravodlivosti. Barberovou alternatívou na to nebola spoločnosť, ktorej dominuje monolitický štát, ale skôr „rozviazaný“ svet, charakterizovaný širokou škálou autonómnych oblastí života. „Sme najlepšie organizovaní, ak žijeme v rôznych oblastiach, každá s vlastnými pravidlami a úžitkom, žiadnej nedominuje tá druhá. Politická sféra je „suverénna“, ale toto len znamená, že reguluje mnohé sféry slobodnej pluralitnej spoločnosti spôsobom, ktorý zachováva ich autonómiu.

Dominanciou uchvátený McWorld zmenil suverenitu na úroveň globálnych korporácií a na svetové trhy, ktoré ovládajú a ohrozujú tak autonómiu občianskej spoločnosti a jej

kultúrne a duchovné oblasti, takisto ako aj jej politiku. Alternatívou (...) nie je spoločnosť, ktorej dominuje štát namiesto trhom ovládanej spoločnosti, ale mnohosektorová spoločnosť, v rámci ktorej autonómia každej oblasti – zahrňujúc ekonomický trh – je garantovaná suverenitou demokratického štátu. Iba demokratické politické zriadenie má záujem o zachovanie autonómie niekoľkých oblastí. Ak niektoré oblasti preberú štátnu suverenitu, či ide o cirkevné alebo ekonomické, výsledkom je typ totalitnej koordinácie – v stredoveku to bola teokratická, vo veku McWorldu je to ekonomická“ (Barber, 1995, strana 296).

Podľa Barbera musíme mieriť k uvoľnenej spoločnosti a prvým krokom je vytvorenie autonómnej politicko-demokratickej oblasti, pretože táto oblasť je jediná, ktorá sa vo svojej podstate zaujíma o štruktúrovanie spoločnosti ako celku.

Otázka potom je: Ako môžeme postupovať pri vytváraní takejto nezávislej politicko-demokratickej oblasti? Je to veľký problém, lebo neexistuje globálny štát, ktorý by konfrontoval globálny charakter McWorldu, nevšímajúci si globálny demokratický štát. Barberovým základným princípom je: demokracia nie je inštitúciou, je to spôsob života založený na individuálnej zodpovednosti a zmyslu pre komunitu: „Ludia skorumpovaní tribalizmom a otupený McWorldom už nie sú schopní prijať prefabrikovanú demokratickú ústavu tak ako ľudia postihnutí dlhou históriou despotizmu a tyranie. Demokracia tiež nemôže byť daná do daru bezprávnym. Musia si ju osvojiť, pretože odmietajú žiť bez slobody a trvajú na spravodlivosti pre všetkých. Spôsob, ako dnes pripraviť pôdu pre demokraciu rovnako v tranzitných spoločnostiach na globálnej úrovni, je najprv pretvorenie občanov, ktorí budú požadovať demokraciu: znamená to založiť základy v občianskej spoločnosti a v občianskom štáte. Demokracia nie je univerzálnym receptom pre výnimočný typ vlády, je to varovanie pre ľudí, aby žili určitým spôsobom: zodpovedne, nezávisle, na spoločnej pôde, v samosprávnych komunitách, otvorenej pre ostatných, s toleranciou a vzájomným rešpektom a s pevným vedomím vlastných hodnôt. Keď John DeWey nazval demokraciu spôsobom života – je to idea pre život spoločnosti, než len typ vlády; dával do pozornosti jej nadriadenosť, ku konkrétnemu typu života v občianskej spoločnosti. Globálna demokracia schopná čeliť protidemokratickým tendenciám džihádu alebo McWorldu nemôže byť zapožičaná z určitého národného skladu alebo skopírovaná z abstraktného príkladu ústavy. Občianstvo, globálne alebo lokálne, prichádza prvé“ (Barber, 1995, strana 279).

Veľkým problémom je, prirodzene, ako takýto typ aktívneho občianstva môže byť znovu vytvorený. Ako je možné, že v čase, keď de Tocqueville navštívil Spojené štáty, existovala úzko spletená sociálna štruktúra a tak veľa sociálneho kapitálu? Existujú dva dôvody.

Po prvé, národný štát, nad ktorým mali občania malú kontrolu, mal iba limitovanú dôležitosť. Politický život bol v podstate vytvorený federálne: „Vláda, a to najmä na federálnej úrovni, bola mierna záležitosť (pravdepodobne až príliš mierna na úlohy, ktoré mala plniť), pretože ústave prenechala ostatné právomoci, ktorými nebola presne splnomocnená štátom a ľuďom“ (Barber, 1995, str. 282). Federálna forma vlády je dôležitá pre vytvorenie a zachovanie sociálneho kapitálu, pretože jednotlivec je považovaný za najzákladnejší článok (akékoľvek splnomocnenie na vyššie úrovne pochádza od jednotlivca) a morálna intuícia a sociálna angažovanosť môžu byť vytvorené len jednotlivcom.

Druhým dôvodom bolo, že dopad trhu na komunitu bol malý: „Trhy boli mierne obchody, regionálne vo svojej podstate a dominovali im iné asociácie a vplyvy“ (Barber, 1995, strana 282).

Výsledkom bolo, že v de Tocquevillovej Amerike ľudia zohrávali skutočnú rolu pri formovaní spoločnosti. Oni rozhodovali, ako by mala ich spoločnosť vyzerať v asociácii s ostatnými. Preto boli silne motivovaní pri vytváraní výkonných a efektívnych asociácií. Sieť vzájomného rešpektu a pocit zodpovednosti pre „res publicu“ vytvorené takýmto spôsobom podporujú vznik sociálneho kapitálu.

Útoky proti sociálnemu kapitálu – proti tejto fundamentálnej demokratickej, väčšinou lokálne štruktúrovanej sociálnej tvorbe – prišli z dvoch strán.

Z jednej strany začal hrať dominantnú úlohu trh. Občania sa viac a viac začali vidieť ako spotrebiteľia: dobrovoľné sociálne vstupy boli nahradené komerčnými záujmami. Nahradenie dobrovoľného darcovstva krvi komerčnými zbierkami krvi v USA (kde sú darcovia platení) je klasickým príkladom tohto procesu (viď 3-2). Z druhej strany začala vláda viac a viac zasahovať do sociálneho života. Rastúca rola trhu spravila vládne zásahy nevyhnutnými. Lokálna komunita už nemala kontrolu nad trhom a štát musel zasahovať do verejných záujmov. V tomto procese štát postupne preberal významnú oblasť sociálnej zodpovednosti od občanov.

V čase, keď sa jednotlivci, ktorí sa považovali za občanov, začali vidieť ako spotrebiteľia a skupiny, ktoré sa považovali za dobrovoľné organizácie boli nahradené korporáciami oprávnené ako „legálne osoby“, začali sily trhu zasahovať a narúšať občiansku spoločnosť smerom zo strany súkromného sektora. V momente, keď sa začal trh radikálne rozširovať, vláda odpovedala agresívnou kampaňou v prospech verejnosti proti novým monopolom, ktoré nedbanlivo narúšajú občiansku spoločnosť zo strany štátu. Stlačená medzi bojovými polami dvoch expandujúcich monopolov, štátnymi a korporáciami, stratila občianska spoločnosť prioritné postavenie v americkom živote. V čase dvoch Rooseveltovcov sa takmer vytratila a jej občianski cudzinci boli prinútení nájsť ochranu pod feudálnou opaterou buď veľkej vlády (jej ochrancovia a sociálni sluhovia), alebo súkromného sektora, aby si školy, kostoly, únie, nadácie a ostatné asociácie mohli osvojiť identitu korporácií a usilujú sa byť viac ako špeciálne záujmové skupiny formované pre špecifické potreby ich členov. Či tieto potreby boli ziskového charakteru alebo ekologického, nebolo podstatné, pretože všetky súkromné spolky mali súkromné potreby. Školy sa stali záujmovými skupinami pre ľudí s deťmi (rodičov) skôr ako výstup slobodnej spoločnosti, kostoly sa stali špeciálnymi spovednými záujmovými skupinami, ktoré radšej vybavujú rôzne agendy, než by mali byť zdrojom morálneho charakteru pre širšiu spoločnosť (ak Tocqueville predpokladal, že by mali nimi byť); dobrovoľné skupiny sa stali skôr nátlakovými skupinami rôzneho typu, než voľnými miestami, kde ženy a muži praktizovali učenie o slobode.“ (Barber, 1995, strany 282-283).

Druhým predpokladom je, aby boli občania schopní zobrať svoj osud do vlastných rúk. Barber napríklad argumentuje (vo svojej skoršej knihe „Silná demokracia“) sériou opatrení, zahrňujúc zavedenie národného referenda, ktoré je v USA v súčasnosti úplne neznáme. Človek môže povedať, že radikálno-demokratický federalizmus je naturálnym biotopom, v rámci ktorého môže vzniknúť sociálny kapitál. De Tocquevillove pozorovania, podporené nespočetným množstvom antropologických a psychologických štúdií ukazujú, že ľudia

majú potenciál na vytvorenie sociálneho kapitálu. Najprv však musia byť naplnené dve kritéria. Po prvé, federalizmus musí trvať na tom, že jednotlivec je začiatčným bodom: musia byť vytvorené okolnosti, ktoré umožnia ľuďom brať život do vlastných rúk. Čisto reprezentatívna demokracia (Barberom nazvaná „tenká demokracia“), ktorá poverovaním zodpovednosti tlačí ľudí, aby sa vzdali kontroly nad vlastným osudom, je úplne nevhodná.

Po druhé, v rámci takejto demokratickej federálnej štruktúry musí vzniknúť ochota na potlačenie McWorldu a džihádu. Iba vtedy môže vzniknúť demokratická kultúra hodná svojho mena. Toto nie je jednoduchá úloha. Starý typ sociálneho kapitálu obdivovaný De Tocquevilloom vznikol spontánne a nevedomky v priaznivej dobe. Ale práve preto, že bola jeho existencia nevedomá, nebol schopný poskytnúť odpor, keď boli okolnosti menej priaznivé a rozpadol sa. Predpoklad pre vznik sociálneho kapitálu v budúcnosti musí byť vedome vytvorený a udržiavaný.

Oblasť pôsobnosti džihádu a McWorldu

Barber však nerozvinul posledný bod svojho argumentu. Toto je slabosť jeho inak úžasnej knihy. Barber z vyššie opísaného príkladu vyvodzuje, že bipolárne myslenie „štát verus súkromný sektor“ musí ustúpiť trojstrannej štruktúre, v rámci ktorej môže občianska spoločnosť znovu fungovať spolu so štátom a súkromným sektorom.

Barberovej úvahe o antidemokratických následkoch džihádu a McWorldu chýba logický záver. Prečo bol napokon sociálny kapitál zničený medzi trhom a štátom v USA? Pretože McWorld rozširuje svoje pôsobenie za trh, za sféru ekonomiky, k ústavnému štátu so stálym devastujúcim účinkom na kultúru. Ale tiež preto – hoci je to citlivejší bod – že džihád sa snaží podrobiť štát špecifickej kultúre a špecifickému náboženstvu. Jadro džihádu stále mieri na ideologickú dominanciu patronátnej povahy, ktorá sa snaží ochudobniť občanov o ich slobodu a dospelosť a redukuje ich na subjekty štátu, ktorý sa stará o ich vnútorné blaho. Džihád je odporcom oddelenia ideológie od štátu. Miešanie náboženstva so štátom možno vidieť na príklade Iránu alebo Saudskej Arábie, ktoré predstavujú najvýraznejšiu formu spojenia medzi džihádom a štátom. „Diktatúra proletariátu“, cieľ komunistických vlád, je ďalším extrémnym príkladom.

O mnoho menej podozrivý, ale o to účinnejší je to, čo sa odohráva v západných krajinách – spojenie štátu s ideológiou voľného trhu za spoluúčasti infantilizácie populácie pod menom „reprezentatívnej demokracie“. McWorld sa nezaujíma o národný štát – ale džihád áno. Džihád a McWorld spolupracujú vo sfére, na ktorej sa dohodli: na potlačení demokracie. Džihád preberá štát, ideologicky obraňuje dominanciu McWorldu v kombinácii s rôznymi formami tribalizmu. Nacionalizmus kombinovaný s obranou McWorldu je najúčinnejší spôsob pre džihád, ako si udržať kontrolu populácie za pomoci štátu. To môže viesť k zvláštnym situáciám – ako napríklad v Saudskej Arábii, kde úzka vonkajšia ekonomická spolupráca so západom funguje popri najreakčnejšom zaobchádzaní so ženami v domácnosti a ľuďmi, ktorí nie sú moslimovia: McWorld v spolupráci s džihádom.

Barber mal pravdu v tvrdení, že občianska spoločnosť musí nadobudnúť stredné postavenie. Napriek tomu nie je správne lokalizovať toto stredné postavenie medzi vládou a súkromným sektorom. V demokratickej spoločnosti by vláda nemala formovať autonómne centrum moci namierené proti vlastným ob-

čanom: nemala by byť nič viac, ako demokratické vyjadrenie vôle ľudu. Faktom je, že vytvorenie pravej občianskej spoločnosti by vytlačilo džihád z vlády a zatlačilo do arény, kde hrá svoju rolu – vo sfére kultúry so všetkými aspektmi: demokratické formovanie vnímania a slobodná súťaž koncepcií, medzi ktorými by mala a musela byť vedená „svätá vojna“. A McWorld musí byť tiež zatlačený do pôvodnej oblasti – a to ekonomickej. Ako Barber pripomienkuje v epilógu svojej

knihy, džihád a McWorld nie sú zlé v absolútnych termínoch. Nie je to džihád a McWorld, proti ktorými sa musíme brániť, ale brániť sa musíme ich tendenciám na ovládnutie spoločnosti. Musí existovať základné oddelenie džihádu (sveta kultúry a kultúrneho individualizmu), McWorldu (ekonomického sveta) a demokratického ústavného štátu (viď tiež Steiner, 1919, 1999). A to možno dosiahnuť prostredníctvom radikálneho federalizmu.

3-1: NIMBY – alebo občianstvo a demokracie

Nie na mojom pozemku („Not in my back yard“ – NIMBY) problémy na dennom poriadku. Väčšina ľudí súhlasí s potrebou letísk, spalovní odpadov, ubytovaním pre ľudí s azylom a skladom rádioaktívneho odpadu. Ľudia však nechcú mať takýto typ zariadenia v blízkosti svojho dvora. Zariadenie, ktoré každý v podstate chce, ale ktoré nikto nebude tolerovať v blízkosti, je označované ako NIMBY problém.

Obyčajne umiestnením takéhoto zariadenia je vládou poverená lokálna komunita s možnosťou finančnej alebo inej kompenzácie. Zaujímavý príklad existuje vo Švajčiarsku, kde miestna komunita má právo vetovať umiestnenie takéhoto zariadenia (prostredníctvom občanmi iniciovaného referenda alebo verejným stretnutím). V r. 1993 sa občanov štyroch dedín pýtali, aká by bola ich reakcia, keby bol vybudovaný sklad nukleárneho odpadu v ich samsopráve. Švajčiarska geologická služba vybrala štyri komunity ako najvhodnejšie miesta. Zozbierané odpovede nezostali bez významu, pretože rozhodnutie o umiestnení sa malo vykonať – a výsledok ankety bude zverejnený predtým, ako bude rozhodnutie ohlásené.

Ukázalo sa, že 50,8 % opýtaných by akceptovalo takéto zariadenie a 44,9 % bolo tých, čo boli proti. Zaujímavé je, že akonáhle bola ponúknutá finančná kompenzácia, podpora upadla. Pri finančnej kompenzácii sumou 2 500 až 7 500 švajčiarskych frankov (zhruba 1 500-4 500 euro alebo 1 100-3 300 libier) podpora nukleárneho odpadu klesla z 50,8 % na 24,6 %. Percentá zostali nezmenené aj po zvýšení kompenzácie.

Prieskum ukázal, že férovosť v rozhodovacom procese zohráva dôležitú úlohu s potenciálnym akceptovaním miesta. Ľudia boli schopnejší akceptovať rozhodnutie oveľa ľahšie, ak súhlasili aj so spôsobom, ako bolo prijaté rozhodnutie. Ponuka finančnej kompenzácie v zásade zmenila spôsob, akým bolo prijaté rozhodnutie. Ak prebieha rozhodovací proces s priamo demokratickým miestnym právom veta, existuje silná výzva pre verejné zmýšľanie a objektivitu ľudí. Ak sa problém viaže na finančnú náhradu, ľudia si začnú myslieť, že sú podplatení. Výzva už nie je namierená na ich občianske zmýšľanie a skrytou správou je, že ich berú ako „rodinne orientovaných amoralistov“, ktorí musia byť presvedčení externou finančnou podporou. Takáto zmena z vnútornej na externú motiváciu vedie k vážnej strate sociálneho kapitálu (Oberholzer-Gee a ostatní, 1995).

{o>Uit het onderzoek bleek dat de billijkheid van de beslissingsprocedure een cruciale rol speelt bij de eventuele aanvaarding van de inplanting.<}o{>

3-2: Darcovstvo krvi – platené a neplatené

Sociálny kapitál je darom, ak ľudia robia niečo – napríklad vyhrajú spor – z vnútorných dôvodov. Ak ľudia robia niečo neochotne a len pre vonkajšiu príčinu – napríklad keď sú za to zaplatení – ovplyvňuje to ich vnútornú motiváciu. Vnútorňá sila je oslabená a sociálny kapitál je stratený. V tomto zmysle komercia vytláča sociálny kapitál (viď tiež 3-1).

Holandský ekonóm Arjo Klamer (1995) opisuje tento jav nasledovne: „Pred niekoľkými rokmi som prebral čiastočnú starosť o dve deti, ktoré mali päť a sedem rokov. Rozhodol som sa aplikovať princípy ekonomiky tak, že som priradil hodnotu dobrým a zlým skutkom –50 centov za pomoc pri upratovaní, 25 centov za vyvenčenie psa bez námietok; 1 gulden za začatie hádky, 30 centov za neporiadok v izbe, atď. Všetko som s deťmi najprv prediskutoval. Napriek dobrému úsudku mojej ženy som bol presvedčený o hodnote môjho prístupu. V tomto ekonomickom systéme som už nebol sústavným netvorom; zodpovednosť ležala na deťoch. Presne tak, ako to malo byť.“

Tento prístup sa najprv zdal úspešný. Hádok bolo podstatne menej a deti pomáhali. Napriek tomu Klamer čoskoro objavil chybu. Jeho deti začali byť menej zodpovedné za morálne rozhodnutia. „Keď som konfrontoval mladšieho so sťažnosťami jeho učiteľa, že často v triede kričí, odpovedal v súlade s ekonomickým princípom. Navrhol dohodu: dva guldeny za právo, aby mohol v triede kričať. V kompletnej negácii princípov, ktoré som navrhol, som počul sám seba odpovedať: „Nie, len chcem, aby si s tým prestal. Ak s tým neprestaneš, tak budeš mať so mnou problémy. Ekonomický prístup zlyhal.“

V 1970 sa objavila kniha Dar vzťahu (The Gift Relationship), v ktorej Titmuss opisuje následok komercializácie darcovstva krvi. Počas šesťdesiatych rokov sa postupne rozširoval komerčný systém darcovstva krvi v USA (medzi r. 1965 a 1967 80 % krvi prišlo od platených darcov), zatiaľ čo systém dobrovoľného darcovstva stále pokračoval vo Veľkej Británii. Titmuss prišiel na to, že dobrovoľný systém bol omnoho lacnejší a mal menšie problémy s kontaminovanou krvou.

Titmuss sa pýtal dobrovoľných darcov na ich motívy a prišiel k záveru, že väčšina darcov krvi nevedela vysvetliť svoje motívy bez uchýľovaniu sa k morálnym konceptom rôznym spôsobom. V skutočnosti sa dobrovoľné darcovstvo zdá byť ťažké vysvetliť inak, ako vnútorný zmysel pre občiansku povinnosť alebo zmysel pre komunitu. Fenoménom dobrovoľného darcovstva krvi demonštruje, že napriek tomu, čo niektorí ľudia prehlasujú, „občan“ stále existuje.

Titmussov výskum objavil niekoľko ďalších zaujímavých výsledkov. Zdalo sa, že zavedenie komerčného darcovstva krvi malo veľmi negatívny počiatkový účinok na dobrovoľ-

né darcovstvo krvi. Motivácia dobrovoľných darcov bola poškvrnená faktom, že niekde inde sú ľudia platení za servis, ktorý oni poskytujú zadarmo. Tento jav je známy ako „efekt rozliatia“. Ak človek objaví, že niekto iný je platený za ich dar, je menej motivovaný k dobrovoľnej službe.

V platenom systéme je kvalita odobratej krvi ohrozená, pretože ľudia z rôznych rizikových skupín prišli dať krv za peniaze. Preto v USA poklesol efekt z plateného darcovstva. Medzi r. 1971 a 1980 množstvo platenej krvi kleslo o 76 %. V tom istom čase sa zvýšilo množstvo krvi z dobrovoľného darcovstva o 39 %. Schopnosť darcovstva z vnútorných dôvodov môže byť tak obnovená. Obnova však trvá určitý čas.

Veríme, že vieme, prečo zlyhal Arjo Klammerov pedagogický prístup. Tiež chápeme, prečo je najlepšie zachovať neplatené darcovstvo krvi. Nie je však možné, aby sme sa ocitli v situácii, v akej by boli Klammerove deti, ak by pokračoval s katastrofálnym vzdelávacím systémom? Pretože nie je jasné, prečo to, čo platí pre darcovstvo krvi, nemohlo by platiť pre ochotu darovať prácu a sociálnu angažovanosť pre kolektívne dobro.

3-3: Jorwerd

Veľa kníh sa popísalo o transformácii dedinského života. Príbeh, ako „sily trhu začali zasahovať a ničiť občiansku spoločnosť zo strany súkromného sektora“ (Barber), nie je nikde lepšie opísaný ako v knihe Geerta Maka, ktorá sa stala klasikou: *Hoe God verdween uit Jorwerd* (Ako zmizol Boh z Jorwerdu, 1996).

Jorwerd je malá farmárska dedina na severe Holandska, v provincii Frízsko. Až do doby pred štyridsiatimi alebo päťdesiatimi rokmi mali farmári základné prvky agrikultúrnej ekonomiky pod svojou kontrolou. Začalo to na úrovni rodiny: „Klasické vidiecke rodiny s kopou detí to nemali väčšinou ľahké, ale vždy mali jednu výhodu v porovnaní s rodinami v mestách: väčšinou mali vlastnú zeleninu, vlastné mäso, mlieko, maslo, syr, vajcia a zemiaky, a tak boli viac-menej sebestační“ (strana 22).

To čo bolo kupovali (kávu, čaj, cukor, maslo, atď.) nepredstavovalo veľké výdavky. Dôležité je, že oni rozhodovali, čo potrebujú a kedy to kúpia. Zmenilo sa to však: „Až do šesťdesiatych rokov väčšina farmárov málokedy chodila do obchodu. Obchodníci chodili za ľuďmi domov.“ Staršia žena, ktorá žila v dedine, povedala autorovi: „Napísali sme do objednávacej knihy to, čo sme potrebovali a nič viac. Káva bola káva, čaj bol čaj a mydlo bolo mydlo. Týždenný nákup pre celú rodinu nikdy nebol viac ako dvadsať guldenov“ (strana 22). Tento systém sa napokon nenávratne vytratil v sedemdesiatych rokoch. Ľudia sa stali mobilnými, obchodníci sa z Jorwerdu vytratil, reklama a nízke ceny veľkých obchodov v meste, ktoré sa stali prístupné vďaka autu, úplne zmenili nákupné správanie.

Stalo sa to v zmysle spotreby. Z dediny sa však vytratil aj kontrola produkcie, pretože priemyselná technológia ovládla poľnohospodárstvo. Najprv prišli stroje na dojenie a traktor nahradil koňa. Investícia do technológií nebola pre väčšinu farmárov problém. No aj toto sa zmenilo v sedemdesiatych rokoch. Úschova mlieka v chladených nádobách sa stala normou. „Farmári museli kúpiť veľké nádoby na chladenie. Časy, keď ráno a večer kanvice na mlieko ležali pri ceste, sú dávno preč. Preč je auto, ktoré ich zväžalo, a takisto sú preč ruch a šum miestnych mliekarní“ (strana 87).

Kontrola ekonomických procesov sa presunula z miestnej komunity; externé faktory, najmä technické vynálezy začali zohrávať čoraz dôležitejšiu rolu. Farmár sa stal závislý od banky. Niekedy v šesťdesiatych rokoch sa kompletne zmenil postoj farmárov v Jorwerde, týkajúci sa zadlženia. „Pre niektorých sa cesta do banky začala kúpou prvého traktoru koncom päťdesiatych rokov. Väčšina farmárov si stále mohla dovoliť kúpu aspoň jedného z vlastného vrečka. Na stroje, chlievy a rôzne iné investície však bolo treba stále viac a viac peňazí. A napokon okolo r. 1975, keď už peniaze neplatili mliekarni v hotovosti na kuchynský stôl (...), život farmárov sa zviazal s bankou“ (strana 88).

Obyvatelia Jorwerdu sa stali menej závislými od seba navzájom, zato väčšmi od cudzincov z okolitých dedín. Napríklad kováč: „V Jorwerde bol takisto ako v iných dedinách majstrom všetkých remesiel. Podkúval kone, opravoval odkvapky na streche, montoval pece a nebránil sa urobiť celú generálku traktora. Na niektorých klziskách vo Frízsku, sa stále objavovali staré Renaulty 4, ktoré boli premenené na stroje na odpratávanie ľadu. Upravený Harley-Davidson na odpratávanie ľadu bol tiež veľkým úspechom. Kováč miloval technológiu, ale technológia sa vyvíjala veľmi rýchlo na to, aby s ňou držal krok“ (strana 148). „Väčšina kováčov v dedinách sedemdesiatych rokov bola schopná opraviť dôležité stroje na farme bez veľkých problémov: traktor, žací stroj, stroj na dojenie, roznašac hnojiva a veľa ďalších. Nie však traktory a stroje na dojenie, ktoré sa objavili po sedemdesiatych rokoch. Boli plné novej technológie a elektroniky, takže iba zdatní mladí mechanici boli schopní zvládnuť to. Výsledkom bolo, že starodávny kováč už nebol potrebný. Preto sa farmári stali väčšmi závislí od nehmateľných ekonomických síl vonkajšieho sveta“ (strana 150). „Týmto spôsobom niečo, čo bolo po stáročia súčasťou života farmárov v Jorwerde, sa vytratilo: ich malé hospodárstvo sa prepadlo do veľkej ekonomiky. Hranice medzi týmito dvoma pólmi sa stali nejasné a viac a viac dier sa začalo objavovať na moste medzi dôverou a tradíciou, až zrazu sa dedinské hospodárstvo vytratilo, ako keby ani neexistovalo“ (strana 150).

Kontrola ekonomiky nad spotrebou a produkciou sa vytratila a štát začal čoraz väčšmi zasahovať s opatreniami, presne ako opisuje Barber. Pre farmárov v Jorwerde malo zavedenie kvót na mlieko obrovské dopady. V roku 1994 ministerstvo poľnohospodárstva v Európe sa rozhodlo obmedziť nadmernú produkciu mlieka. Každý farmár mohol vyrábať len určité množstvo; každý liter, ktorý bol vyprodukovaný nad povolenú mieru, bol potrestaný vysokými pokutami. Rýchlo nato sa začal obchod s kvótami na mlieko. Farmár, ktorému bola udelená kvóta na 250 000 litrov, napokon dostal kvóty hodné milión guldenov (okolo 300 000 libier) mliečnych práv, ktoré potom mohol predať. Neskôr bola zavedená kvóta na hnoj. Farmár nemohol vyprodukovať viac ako určené množstvo hnoja. Tak sa vytvoril ďalší rušný trh. Chovatelia prasiat boli pripravení zaplatiť za to, aby mohli nechať prebytok hnoja na niekoho pozemku (strana 97). Zo sociálneho pohľadu je zaujímavé, že tieto opatrenia boli ďalším prostriedkom, nad ktorým nemal farmár moc a ktoré drasticky zmenili jeho spôsob života, ba čo viac, jeho život viac a viac nadobúdala podobu virtuálnej reality. Jeden farmár opísal dopad týchto zmien nasledovne: „Už nie si farmár, ale len výrobca.“

Stratu kontroly nad vlastným životom nenahradila väčšia demokracia. Túžba ľudí vytvárať vlastné spoločenstvo nebola nikdy uznaná alebo ocenená. Vlády zvolili patronátne vyklúčovanie, hoci ich to stálo mnoho peňazí. „Zatiaľ čo noviny a

svet politiky boli zaplavené príbehmi o 'svojpomoci a sebestačnosti', je zarážajúce, ako málo využilo vedenie možnosti, ktoré ešte existovali na podporu komunity. Takmer všetky významné zmeny – nakladanie v prístave, nové budovy – pôvodne navrhli občania. Neskôr vedenie neuznávalo takýto typ iniciatívy. Cesta na ihrisko bola napríklad ako kaluž blata, ale keď Willem Osinga navrhol, že ju s kopou ďalších chlapov opraví v sobotné popoludnia – niekoľko zvyšných kameňov ležalo blízko, samospráva mala poskytnúť len piesok – aj tak sa to neuskutočnilo. Neskôr samospráva uvoľnila na to 30 000 guldenov. „Mohli sme použiť tieto peniaze na kopu iných vecí v dedine“ nadával Osinga“ (strana 207).

3-4: Európska únia

Európska únia sa počas desaťročí rozšírila všetkými smermi. Získala viac moci pre seba, pri každej novele zmluvy a temer každá vláda v Európe sa rozhodla pre prístupenie bez ohľadu na to, či občania s tým súhlasia alebo nie. Rozhodnutie o prístupe bolo prijaté väčšinou bez referenda.

Odhaduje sa, že 50 % národnej legislatívy vzniká v Bruseli. Bruselská legislatíva celkovo obsahuje okolo 100 000 strán. Rozpočet EÚ so sumou vyše 100 miliárd ročne je vyšší než vo väčšine členských štátov. „Európske inštitúcie majú v súčasnosti viac každodennej právomoci, než má každý členský štát samotný,“ tvrdí nemecký ústavný sudca Udo di Fabio. Zároveň je EÚ tak nedemokratická, že európsky komisár zodpovedný za rozširovanie EÚ Günther Verheugen raz poznamenal: „Ak by sa EÚ samotná uchádzala o členstvo, museli by sme povedať, že má 'demokratický deficit' (Oldag a Tillack, 2003, strany 17 až 19; pozri tiež Booker a North, 2005).

Povrchný pozorovateľ si môže myslieť, že EÚ vyriešila mnohé moderné problémy. Podľa jej podporovateľov, po dvoch svetových vojnách EÚ môže byť ocenená za zabránenie novej vojny v Európe. To však úplne ignoruje fakty, ako prvá a druhá svetová vojna vznikli. Zapríčinili ich elity, ktoré vládli nedemokratickým spôsobom, začali svoje plány skryto a spravidla začali vojnu proti vôli väčšiny, ako dokazujú prieskumy z tých čias. Čo urobila EÚ bolo, že dala mocnejšie elity nad staré a teraz sa musí snažiť kontrolovať ich.

Príklad zo Švajčiarska ukazuje úplne iný prístup: odvtedy, ako sa zmenilo na federáciu v polovici 19. storočia a začlenilo prvky priamej demokracie od začiatku, bolo skutočne jediným štátom Európy, ktorý nikdy nevstúpil do vojny (iba Švédsko malo dlhšie mier). Dôvod je jednoduchý: bežní ľudia len vzácne chcú vojnu. Demokracie majú lepšie metódy na riešenie konfliktov ako násilie. Ale inak: ak sa štáty demokratizujú vnútorne, stávajú sa viac mierumilovnými. Vždy bol konsenzus medzi vedcami v tom, že demokracie (čím mali na mysli štáty so slobodnými voľbami a ochranou ľudských práv) nebojujú vo vojnách navzájom. Na druhej strane však vedci zistili, že demokracie sú takisto chytivé vojny proti iným štátom ako autoritárne štáty. Rummel (1995) poukázal na to, že druhé tvrdenie je podložené štatistikami konfliktov, ktoré nerozlišujú medzi relatívne malým konfliktom, v ktorom boli tisíce mŕtvych, a vojnou, v ktorej padlo milión. Ak sa posúdia počty mŕtvych, je jasná väzba: čím demokratickejší je štát, tým je v konfliktoch menej padlých.

Skrátka, ak chcete mier, musíte sa snažiť udržať problematickú moc pod kontrolou pridaním vyššej sily nad ňu (ako

sa snaží ideológia EÚ); ale stály mier sa lepšie dosahuje rozložením takýchto síl z vnútra. Bolo by preto logickejšie zaviesť priamu demokraciu do súčasných štátov, než vytvárať nadnárodné super štáty, do ktorých musia vstúpiť pohltené národné štáty. Nie je žiadna záruka, že tieto super štáty sa nepremenia na regionálne mocnosti, ktoré si nájdu dôvod navzájom sa napadnúť. Ak bude pokračovať logika, potom bude treba ešte väčší štát, ktorý sa musí pokúsiť udržať regionálne super štáty od seba. Potom by sme skončili s jedným autoritárskym svetovým štátom – neatraktívnym výhľad.

Neslávny „demokratický deficit“ v Európskej únii existuje, pretože národné vlády (bez oprávnenia svojimi občanmi) odovzdali právomoc tvoriť zákony EÚ, ktoré dnes majú navrch nad národné zákony a ústavy. Národné parlamenty nemajú nad tým žiadnu kontrolu. Hlavy štátov a vlád a ministri majú (svojou účasťou v Rade Európy) sčasti kontrolu nad kľúčovú legislatívou EÚ, ale pretože sa stretávajú za zatvorenými dverami, národné parlamenty nikdy nevedia, ako ich predsedovia vlád a ministri v Bruseli hlasovali. Ak ministri tvrdia, že urobili presne to, o čo ich parlament žiadal, parlament nemá žiadny spôsob oponovať im. Európsky parlament nemôže zaplniť túto medzeru, pretože sotva má nejakú právomoc. Nemá právo rozhodnúť o najdôležitejších otázkach a nemá ani moc odvolať jednotlivých členov Európskej komisie (kvázi vládu EÚ). Bývalý predseda Európskej komisie Jacques Delors raz nazval EÚ „jemnou tyraniou“ (Oldag a Tillack, 2003, str. 35). Vyvoláva to dvojakú krízu: v čase, keď ľudia nie sú spokojní so zastupiteľským systémom (pozri 1-1), dokonca veľmi obmedzené tvrdenie o tom čo všetko majú občania poskytnuté pomocou tohto zastupiteľského systému, je opäť podlomene zo všetkých strán.

Takzvaná európska ústava, ktorá bola pripravená v Bruseli, ale voliči ju v máji a v júni 2005 v referendách vo Francúzsku a v Holandsku odmietli, urobila málo pre riešenie týchto problémov. Európsky parlament mal dostať viac rozhodovacej právomoci, ale stále by nemal právo iniciatívy a nebol by oprávnený odvolať jednotlivých komisárov. Európska ústava poskytuje väčšiu otvorenosť Rade ministrov EÚ, ale je stále limitovaná a čo je významnejšie, nebude sa uplatňovať na šéfov štátov a vlád v Rade Európy. Presne v nej sa robia najdôležitejšie rozhodnutia ako: európske zmluvy (obsahujúce najdôležitejšie dohody), rozpočet EÚ a rozmiestnenie európskych ozbrojených síl mimo EÚ.

Ďalší hlavný problém EÚ je jej centralizmus, ktorý by dokonca mala ešte väčšmi posilniť navrhovaná európska ústava. Zákony EÚ sú vždy plne platné pre všetky členské štáty EÚ, alebo nie sú platné ani v jednom. Toto vyvoláva veľa ťažkostí s ujasňovaním v praxi, pretože podmienky v každom členskom štáte EÚ sú rozdielne a každá vláda má iné požiadavky. Často nikto nie je spokojný s kompromisom, keďže všetky členské štáty (v súčasnosti 25) musia byť uspokojené. Jednoduché riešenie – ktoré spolu s inými navrhuje Frey (r. 1999) – je, že členské štáty sa dohodnú na každom predmete, ku ktorému niektoré z nich vytvoria spoločnú legislatívu, čoho výsledkom je „prekrývajúca sa jurisdikcia“. V každom prípade, ostatné štáty sa potom vždy môžu rozhodnúť, ku ktorej legislatíve sa pripoja. Okrem toho Frey navrhol, aby občania mohli v rámci týchto jurisdikcií priamo demokraticky rozhodovať, čo sa uskutočňuje vo Švajčiarsku, ako sme už spomínali. Tento návrh Freya obsahuje presnú zmes federalizmu a priamej demokracie (o ktorej sme hovorili v tejto kapitole), ktorá bude základom pre udržanie mierovej a produktívnej koexistencie v 21. storočí.